

УДК [343.24:615.015.6](477)

Н. Мирошниченко,кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ ЗЛОВЖИВАЮТЬ НАРКОТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Ратифікувавши низку міжнародних конвенцій, Україна приєдналася до міжнародної спільноти держав щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин [1].

Національне законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за низку злочинів, пов'язаних із наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами (ст. ст. 305–324 Кримінального кодексу України (далі – КК України)) [4].

Геополітичне розташування України сприяє тому, що через її територію проходять шляхи з доставки наркотиків із країн як ближнього, так і далекого зарубіжжя. Крім того, на теренах нашої держави також виготовляються наркотичні речовини, що потрапляють на внутрішній ринок.

Особи, які потрапляють у полон зловживання наркотичними засобами, потребують допомоги не лише своїх близьких, а й держави. Тому законодавство повинне врегульовувати підстави застосування щодо таких осіб засобів необхідного лікування. Насамперед слід надавати наркологічну допомогу в добровільному порядку. Добровільна наркологічна допомога пропонується особі, якій поставлено діагноз «наркоманія». Це лікування надається в медичних профільних установах під наглядом спеціалістів-наркологів. Якщо особа відмовляється від добровільного лікування, до неї може бути застосоване обов'язкове лікування. Таке лікування хоч і містить елементи державного примусу, проте не порушує прав люди-

ни. Держава вимушено застосовує примус, таким чином захищаючи не лише хворих на наркоманію, а й інших осіб (наприклад, родичів хворого).

Особи, які страждають на наркоманію, є суспільно небезпечними та частіше за інших осіб вчиняють тяжкі злочини. Стан сп'яніння, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, може бути визнано обставиною, яка обтяжує покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України). Оцінка цієї обставини як такої, що обтяжує покарання, можлива лише за умови, що вживання зазначених засобів призвело до особливого фізіологічного, а не патологічного сп'яніння, інакше особу може бути визнано неосудною. Крім того, сп'яніння повинне бути добровільним, оскільки насильницьке введення в організм особи таких засобів або доведення її до стану одурманювання шляхом обману не може визнаватися обставиною, що обтяжує покарання. У таких випадках саме стан добровільного сп'яніння певною мірою зумовив (спровокував) вчинення особою злочину. Це право, а не обов'язок суду визнавати стан сп'яніння обтяжуючою обставиною.

До прийняття КК України 2001 р. чинним був КК України 1960 р., у ст. 14 якого закріплювалося, що суд незалежно від призначеного покарання може направити на примусове лікування особу, засуджену за злочини, вчинені на ґрунті алкоголізму або наркоманії. Примусове лікування залежно від виду покарання проводилося в місцях позбавлення волі або в спеціальних медич-

них установах. Примусове лікування осіб, хворих на наркоманію, спочатку врегульовувалося Указом Президії Верховної Ради УРСР від 14 квітня 1969 р. «Про примусове лікування та трудове перевиховання хворих на наркоманію». Згодом підстави примусового лікування було змінено Указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 квітня 1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією». Хворі на наркоманію, які ухилялися від добровільного лікування, підлягали направленню за рішенням суду до лікувально-трудова профілакторіїв на строк від шести місяців до двох років. Тобто примусове лікування могло застосовуватися незалежно від допущених такими хворими правопорушень.

У 1987 р. знову було посилено відповідальність за незаконні дії з наркотиками та встановлено кримінальну відповідальність за зловживання наркотичними засобами після застосування адміністративних заходів. Однак через три роки законодавець виключив кримінальну відповідальність за зловживання наркотиками. Декриміналізація вживання наркотичних засобів викликала необхідність пошуку нових правових заходів щодо обмеження безконтрольного (немедичного) вживання наркотичних засобів, які здатні викликати симптоми захворювання на наркоманію.

Законодавець, уникаючи прямої заборони вживання наркотичних засобів, використав кримінально-правовий потенціал на обмеження дій, які пропагують таке вживання й ліквідацію умов для розповсюдження немедичного вживання наркотиків. У 1995 р. було прийнято Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [3], який встановив кримінальну відповідальність за незаконне публічне вживання наркотичних засобів, незаконне введення в організм наркотичних речовин та схиляння до вживання наркотичних засобів. Після його прийняття в 1997 р. було внесено зміни, старі положення про примусове лікування й

трудова перевиховання хворих на наркоманію втратили чинність. Відповідно до змін лікар-нарколог зобов'язаний був запропонувати особі, якій встановлено діагноз «наркоманія», пройти курс добровільного лікування. Особа, яка ухилялася від добровільного лікування або продовжувала вживати наркотики після лікування, за рішенням суду направлялася на лікування до спеціалізованого лікувального закладу. Особа, яка страждає на наркоманію та вчиняє правопорушення, повинна притягуватися до юридичної відповідальності на загальних підставах.

Після прийняття КК України 2001 р. змінилася редакція норми про примусове лікування. Нині в ст. 96 КК України не вказується про примусове лікування алкоголіків і наркоманів. Ідеться про хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. Тому багато науковців вважає, що положення ст. 96 КК України не можна застосовувати до осіб, які страждають на наркологічні захворювання. Так, В.М. Бурдін вказує, що застосування щодо таких осіб примусового лікування суперечить міжнародним стандартам примусового надання медичної допомоги [6]. Більшість авторів до хвороб, які становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, відносять лише такі соціально небезпечні захворювання, як інфекційні, венеричні, лепра, СНІД тощо.

Поділяючи думку А.А. Музики, вважаємо, що іншими соціально небезпечними хворобами є також алкоголізм і наркоманія [7]. Ці міркування підтверджуються положеннями ст. 53 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2], у якій до соціально небезпечних хвороб віднесено не лише туберкульоз, психічні й венеричні захворювання, СНІД, лепру, а й хронічний алкоголізм і наркоманію. Крім того, підкреслюється, що лікування таких хворих здійснюється також у примусовому порядку.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. «Про практику застосування судами приму-

сових заходів медичного характеру та примусового лікування» [5] зазначено, що метою застосування примусового лікування євилікування або поліпшення стану здоров'я осіб, названих у ст. 96 КК України, запобігання вчиненню такими особами нових суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які передбачається нормами КК України.

Примусове лікування законодавець відносить до заходів кримінально-правового характеру (розділ 14 КК України). Воно може бути застосоване судом незалежно від призначеного покарання до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Тобто умовами застосування примусового лікування є такі: особа скоїла злочин, ступінь тяжкості якого не має значення; особа повинна бути осудною або обмежено осудною; примусове лікування признається разом із покаранням.

Якщо особу буде визнано неосудною на ґрунті зловживання наркотичними засобами, то до такої особи необхідно застосовувати не примусове лікування, а примусові заходи медичного характеру. У такому разі наркоманія – це вже психічний розлад, зумовлений залежністю від наркотичного засобу або психотропної речовини внаслідок зловживання цим засобом або цією речовиною. Стан психічного розладу встановлюється на час вчинення суспільно-небезпечного діяння, і якщо особа визнається неосудною, то виключається кримінальна відповідальність. Якщо ж особа під час вчинення злочину була осудною, а після цього захворіла на психічну хворобу, її треба направити на лікування, а після одужання можливим є призначення їй покарання. Визнання особи обмежено осудною враховується судом під час призначення покарання та може бути підставою для застосування разом із покаранням примусових заходів медичного характеру.

Підставою для застосування примусового лікування є медичний висновок про те, що засуджена до покарання

особа страждає на хворобу, яка становить небезпеку для себе та інших осіб, і така особа не має протипоказань до подібного лікування.

Вважаємо за необхідне доповнити ст. 96 КК України вказівкою на примусове лікування алкоголіків, наркоманів і токсикоманів, які відмовилися від добровільного лікування. Призначення примусового лікування є правом, а не обов'язком суду.

Якщо особа добровільно звернулася до лікувального закладу та розпочала лікування від наркоманії, вона звільняється від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 309 КК України) за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України). Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК України, є добровільне звернення цієї особи до лікувального закладу та початок її лікування від наркоманії. Під зверненням до лікувального закладу слід розуміти звернення в будь-якій формі (усній, письмовій) із заявою про хворобу на наркоманію та бажання лікуватися від цієї хвороби. Особа визнається такою, що розпочала лікування від наркоманії, якщо вона почала виконувати призначення лікаря. Про це може свідчити початок амбулаторного лікування або поміщення в стаціонар на лікування. Звернення визнається добровільним, якщо особа за своєю волею звертається до лікувального закладу. Таке звернення повинне мати місце після вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, однак до закінчення п'ятирічного строку давності. Частина 4 ст. 307 КК України передбачає спеціальний вид обов'язкового й безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК України.

До злочинів, що пов'язані з уживанням або створенням умов для вживання наркотичних засобів, слід віднести зло-

чини, передбачені ст. ст. 314, 315, 316 КК України 2001 р. Зокрема, ст. 316 КК України передбачає кримінальну відповідальність за незаконне публічне вживання наркотичних засобів. Публічне вживання наркотиків у місцях масового перебування громадян не лише порушує громадський порядок, а й створює негативний вплив на оточуючих (особливо молодь) та викликає загрозу здоров'ю населення шляхом поширення вживання наркотиків. Під незаконним публічним вживанням наркотичних засобів слід розуміти вживання їх відкритим (очевидним для інших осіб) способом та в присутності третіх осіб, які усвідомлюють характер того, що відбувається. Обов'язковою ознакою цього злочину є місце вчинення злочину (навчальні заклади, стадіони, парки, вокзали, пляжі, кінотеатри, клуби та інші місця масового перебування громадян).

Під час застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) на особу, яка звільняється від відбування покарання, може бути покладено обов'язок пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювань, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. На відміну від інших обов'язків цей вид є спеціальним, тому необхідне документальне підтвердження того чи іншого виду захворювання. Крім того, суди вимагають додати висновки медичної комісії щодо осіб, які страждають на алкоголізм чи наркоманію. У висновку медичної комісії повинне вказуватися захворювання особи (діагноз) і необхідність її лікування, а також відсутність протипоказань для такого лікування.

Під наркоманією розуміють хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенціями ООН або Комітетом із контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України, який характеризується психічною або фізичною залежністю від них.

Міжнародні конвенції у сфері протидії незаконному обігу наркотиків (1961 р. та 1988 р.) [1] передбачають положення про можливість лікування наркоманів як альтернативу покаранню за вчинення малозначних «наркотичних» правопорушень, якщо суб'єкт є наркоманом. Хоча Україна ратифікувала ці конвенції, однак у національному законодавстві такий альтернативний варіант не передбачений. До кримінальної відповідальності частіше притягуються особи, які зловживають наркотичними засобами, саме їм призначається покарання. Натомість особи, які займаються виготовленням і збутом наркотиків, залишаються «в тіні». Необхідно переглянути цей напрям кримінальної політики. Турбуючись про здоров'я нації, наркотично залежних осіб насамперед потрібно лікувати, а вже потім наказувати. У законодавстві деяких зарубіжних країн передбачено заохочувальні норми щодо осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості або кримінальні проступки та страждають на наркоманію. Цих осіб може бути звільнено від покарання із застосуванням до них лікування від наркоманії.

Ключові слова: наркоманія, заходи кримінально-правового характеру, лікування наркоманів.

У статті досліджуються проблеми застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які зловживають наркотиками.

В статье исследуются проблемы применения мер уголовно-правового характера в отношении лиц, злоупотребляющих наркотиками.

The article investigates the problem of the application of measures of criminal law in relation to drug abusers.

Література

1. Міжнародні конвенції 1961 р., 1971 р., 1988 р. // Україна в міжнародно-правових відносинах : у 2 кн. – К. : Юрінком Інтер, 1996– . – Кн. 1. – 1996. – С. 155–284.

2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» //

Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

3. Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів та зловживанню ними» 1995р. в редакції від 8 липня 1999 // *Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 317.*

4. *Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2014 р.). – К., 2014. – 212 с.*

5. *Постанова Пленуму Верховного суду України від 3 червня 2005 р. «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України. – К., 2013. – С. 42–50.*

6. *Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : [монографія] / В.М. Бурдін. – Львів, 2010. – 780 с.*

7. *Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : [монографія] / А.А. Музика, О.П. Горох. – К., 2012. – 404 с.*

